

УДК 070:821.161.2"18/19"—92.09 І.Франко — 058.237

ОБРАЗ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

О. Квасниця

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

У статті автор аналізує образ української інтелігенції у публіцистиці І. Франка, її світоглядну парадигму та завдання на межі XIX — XX століть; проводить паралелі із сучасністю.

Ключові слова: інтелігенція, нація, ідентифікація, світоглядна парадигма, народництво, модернізм, дискурс.

Наша наукова розвідка — це спроба відтворення образу української інтелігенції в творчості І. Франка, завдань інтелігенції наприкінці XIX — на початку XX століття, а також — реактуалізації суспільно-філософських ідей у контексті сучасних реалій.

Отже, якою була українська провідна верства помежів'я століть?

У Галичині, яка, у складі Польщі, була приєднана до Австрійської імперії 1772 року, освічені кола, родова аристократія — шляхта — була сполонізована, її культурна і політична ідентифікація окреслювалася формулою “gente Rutheni, natione Poloni” (3). Так, І. Франко у статті “Наше теперішнє положення”, аналізуючи суспільне, економічне, культурне становище українства, говорить, що “вплив польської журналістики, польської літератури, польського способу мислення у нас надто ще сильний, і то зовсім не на користь нашу. [...] А між тим, пора нам пізнати, що коли де, то іменно тут польський вплив особливо сильно і сумно відбивається якраз на тій верстві народу, котра по-своєму призначенню повинна би бути “сіллю народу” — на інтелігенції. Не тільки школи і уряди полонізують нас: ми самі полонізуємо себе ще гірше вдома” (16; 318).

На Надніпрянській Україні, яка входила до складу Російської імперії, українська інтелігенція — дворянство — була помосковленою і в душі себе відчувала “gente Ukraini, natione Russi”. Саме так охарактеризував І. Франко суспільно-політичні погляди “громадівця” М. Драгоманова (13). Зрештою, і провідний український історіограф М. Грушевський також пройшов цей етап інтелектуальної еволюції. Єдиним, хто зберіг свою українську ідентичність, було селянство, простий народ, який, з одного боку Збруча, називали “пасивною і крайнє консервативною масою” (16; 318), а з іншого — “се лише мужики та робітники, plebs, що говорить українською мовою” (13; 437). Очевидно, що ця ситуація засвідчила “ознаку глибокого розриву між інтелігенцією і народом” (17), яку працею всього життя І. Франко намагався подолати. Щобільше, його гене-

ральною ідеєю, його *nervus vitae*, було культуртрегерство до політичної незалежності української нації, він мав на меті “витворити з величезної етнічної маси українського народу у к р а ї н с ь к у н а ц і ю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остаятися” (14; 404).

Утім, повернімося до інтелігенції, яка впродовж ХІХ ст. еволюціонувала не лише ідейно, а й соціально. У статті “Критичні письма о галицькій інтелігенції”, яку було надруковано в “Молоті” 1878 року, І. Франко *sine ira et studio*, тобто без гніву і пристрасті, аналізує роботу провідної верстви, її суспільне і культурне життя. “Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини (1848 р. — уточнення наше) у нас, то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції в нас не було. Духовенство тодішне мусимо розділити на сільське і міське. [...] Поділ сей конечний, бо сесі групи жили зовсім майже неподібним, відрубним життям, стояли, так сказати, на різних ступенях горожанських і культурних” (10; 87).

Тобто це була клерикальна інтелігенція, яка відповідала становій ієрархії імперії. Перша, міська, була незалежною, освіченою і своїм життєвим укладом відповідала польській шляхті. Як зазначає у своїй розвідці Лисяк-Рудницький, австрійській уряд надав уніатській церкві і духовенству рівний статус з римо-католиками, а 1808 року львівський єпископат піднесено до рівня Галицького митрополичого престолу. Що стосується другої, сільської, інтелігенції, то “сих послідніх доля була зовсім незавидна. Маловчені, прибиті дорешти пустою схоластиком та обрядами, вони ніколи не були людьми образованими в тім значенні, як се ми тепер розуміємо [...] сільські попи залежали від панів майже так само, як і прості люди, з тою тільки відміною, що їх не гнано на панщину” (10; 87-88), тобто ні у духовному, ні у суспільному аспектах вона не вибивалася понад рівень простого люду. Далі І. Франко аналізує характер цієї верстви на ниві літературній, яка б повинна би мати тісний зв'язок із життям, і доходить висновку, що “вся література галицько-руська до 1848 р. була попівська” (10; 89). Чи не єдиний виняток, на думку І. Франка, становила діяльність товариства “Руська трійця” (М. Шашкевич, І. Вагилевич і Я. Головацький), зокрема, невелика етнографічно-фольклорна збірка “Русалка Дністрова”, яка вийшла у світ 1837 року і засвідчила не лише світський характер літератури, а й соціальний і політичний протест, “протест проти розполовинення одного народу між дві держави” (10; 91).

Критика І. Франком духовної асиміляції галицької інтелігенції цілком виправдана, особливо, коли враховувати її вирішальну роль у політичному керівництві українською громадою. Бо, для порівняння, духовенство Наддніпрянської України, було не лише русифіковане, а й позбавлене автономії після 1686 року, коли Київський митрополичий престіл було підпорядковано Московському патріархатові, а відтак — і політичної сили. Отже, від 1848 року греко-католицька церква забезпечувала політичне керівництво української спільноти в Галичині. “Пізніше, — зазначає Лисяк-Рудницький, — це керівництво поступово перейшло до рук світської інтелігенції, багато представників якої були, од-

нак, синами священицьких родин” (3; 415). Окрім того, була можливість користати з переваг конституційної правової держави: скасування панщини дозволило народові “працювати тільки на себе” (10; 85); участь у парламентських виборах, нехай навіть за нерівних умов, заснування політичних партій і громадських зібрань, свобода друку. Однак, як скористала з цього інтелігенція?

На думку І.Франка, тридцятирічний період після “весни народів” “не зродив ані одного значного писателя або ученого, ані одного розумного політика, ані одного діяча на полі освіти, виховання, публіцистики, — словом не зродив нічого такого, що би могло свідчити о правдивім життю інтелігенції” (10; 75). Власне, остання у політичному спектрі поділилася на русофілів (їх ще називали москвофілами, старорусами або святоюрцями) і народовців (рутенці, українофіли). Перші — заснували “Народний дім ” у Львові, симпатизували Росії, “наполюгали на таких формальних рисах руської ідентичності, як візантійська літургія, юліанський календар, кириличний алфавіт з історичним “етимологічним” правописом” (3; 427) (у їхньому варіанті це була мішанина української, церковнослов’янської та російської, з польськими та німецькими домішками, яку вони використовували у своїх публікаціях, зокрема в газеті “Слово”).

Другі — заснували “модерний український національний рух у Галичині, який хоч і був лояльний до греко-католицької церкви та Австрійської імперії, але відкидав клерикалізм і сервілізм перед Віднем”, це було перше покоління світської інтелігенції, яке зосереджувало свою роботу в освітній сфері, зокрема 1868 року засновано товариство “Просвіта”, а вже у 1880 році, з ініціативи В. Барвінського, виходить газета “Діло”. Не можна сказати, що І. Франко недооцінював того, що, приміром, робили народовці, але критика його була об’єктивною і конструктивною, з одного боку, за те, що інтелігенція поміж себе не виробила почуття солідарності, поняття товариського духу і спільної праці, а з іншого — що користі для народу з їхньої роботи було мало. Народ хотів “такої книжки, щоби були наші права, щоби так народ не дерли!” (10; 78).

Однак чи могла інтелігенція органічно відчувати запити народу, коли генеалогічно під польським культурним впливом вона “вибилася з рідного народного світогляду і перестала розуміти власний народ”, а він, за словами мислителя, живий організм, який живе не тільки хлібом, але й духом. Як зауважує І. Франко, “де вони хотіли хліба, ми давали їм цукерок, або й нічого не давали. Де йшло о питання економічним, ми зводили діло на політику; де народ процесувався і тратився за “ліси і пасовиська”, ми замість вияснити йому діло і потребувати дати юридичну пораду і поміч, сварилися о азбуку” (16; 320).

Ця тема згодом знайшла своє продовження у статті І. Франка “Чи вертатись нам назад до народу?” як відповідь-рефлексія на шерг публікацій отця І. Наумовича у газеті “Слово”: “Просвещение нашого народа” і “Назад к народу”. Головне мотто цих русофільських матеріалів — “Назад до народу!”, що цілком відповідало світоглядові інтелігенції Російської імперії, яка також “ходила в народ”, висловлювало благі, але неконструктивні наміри освічених людей щодо порятунку селянства. І. Франко не просто не приймає “назадництва” інтелігенції, яка хоче йти в народ тільки з любов’ю та Євангелієм, він висуває іншу програму дій для інтелігенції — “Наперед з народом!” і вимагає від цих людей не лише освіченості, не лише чіткої національної ідентифікації, а й перманентної цілеспрямованої праці в народі і задля народу.

“Інтелігенція повинна передовсім бути інтелігенцією, повинна бути громадою людей з широким освітнім, з виробленим характером, з щирим чуттям до народу; а відтак інтелігенція повинна зідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього як його брат, як рівний, як свій, повинна стати робітником, як він, повинна стати для нього і адвокатом, і лікарем, і вчителем, і порадиником, і покажчиком в ділах господарських, і добрим сусідом та помічником у всякій нужді, — зазначає І. Франко. — Інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як невідлучна частина народу. Вона повинна не моральними попівськими науками, але власною працею, власним життям бути приміром народові. Вона повинна, як та культурна і освітня закваска, проїняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до поступового зросту” (12; 148); до політичної свободи.

У цьому контексті необхідно також згадати пізнішу полеміку І. Франка з Лесею Українкою щодо “будительства” як функції інтелігенції. Леся Українка у статті “Не так ті вороги, як добрії люди” говорить, що “не муки апостолів-борців лякають теперішню російську опозицію, а марність їх праці” (7; 22), що засвідчило не стільки неготовність відповідати на виклики часу, скільки світоглядну відмінність дискусії, її глибoku ув’язаність у російський духовно-культурний простір, з його фатумом долі. Франковий світогляд натомість був занурений у європейський духовно-культурний світ, передовсім — німецький, з його раціонально-вольовим началом. Тому подолання амбівалентності світоглядних орієнтирів української інтелігенції, на нашу думку, було засадничою вимогою зламу століть. Зрештою, Леся Українка через пророків Тірца і Кассандру повертається на дорогу “будительства”. Відтак, одним із завдань того часу стає духовне переродження освічених людей до праці для народу, цілого українського народу.

Ідея цілісності — духовної, національно-державної — поступово викристалізувалася у науковому, художньому і публіцистичному дискурсах “двох Україн”. Так, у 90-х роках XIX ст. галицькі українці перебирають на себе назву “Україна”, “українець” (як громадяни Австро-Угорської імперії офіційно називалися русинами — “die Ruthenen”) з метою не лише протиставитися Росії, а й підкреслити свою моральну цілісність з Наддніпрянською Україною. Після Емського указу 1876 року, який у межах Російської імперії забороняв будь-яку українську культурну діяльність, Галичина на три десятиліття стає духовно-суспільним центром всієї України. Саме тут друкують свої художні і наукові праці українці зі Сходу, сюди 1894 року приїжджає М. Грушевський очолювати українську кафедру східноєвропейської історії у Львівському університеті, тут під керівництвом М. Грушевського Наукове Товариство імені Т. Шевченка dorостає до рівня неофіційної академії наук, тут розгортає свою діяльність “Літературно-науковий вісник” (1898 р. заснування) як друкований орган суспільної думки всієї України.

Усе це дало підстави Є. Чикаленкові назвати галичан “українським П’ємонтом”: “Тоді Галичина була для нас зразком боротьби за своє національне відродження, який підтримував в нас віру й надію на краще майбутнє; Галичина була для України справжнім П’ємонтом, бо до 1906 року тільки там могла розвиватися українська преса, музика, і взагалі національне життя” (3; 433). Саме цей період дослідники окреслили як “франківський”, на який припадає діяль-

ність того покоління інтелігенції, “котре впродовж наступних трьох десятиліть взяло на себе головний тягар місії відродження розчленованої між двома імперіями України як специфічної духової цілості новітнього, так би мовити секулярного типу” (2; 15).

Події 1905 року — початок падіння абсолютизму в Російській імперії — давали можливість змінити не лише громадський та соціальний устрій, а й державний, але для цього необхідною була зміна світоглядної парадигми української інтелігенції по обидва боки Збруча. Тому І. Франко, апелюючи в імперативній формі до нового покоління інтелігенції, у статті “Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжї” (1905 р.) вповні усвідомлює роль Галичини, однак, застерігає її від самозамилування і самозаспокоєння, щоби більше, ставить перед нею ряд вимог, які, до слова, так актуальні сьогодні. Передусім, це націєтворча місія інтелігенції, від якої залежить майбутнє нації, “здібної знайти місце в хорі інших культурних націй”, це “здвигнення нашої національної будови в усій її цілості”, що означало поставити загальний інтерес вище партикулярного, як каже І. Франко, “ми мусимо почувати себе не піонерами, але рядовими в великім ряді і не сміємо своїх дрібних, локальних справ виставляти як справи всенародні, своїх дрібних персональних амбіцій висувати на першу лінію загального інтересу” (14; 405).

Однак для цього необхідно почувати себе українцями, не галицькими чи буковинськими, а у сьогоднішніх реаліях — не західняками чи східняками, а свідомою частиною живого національного організму; необхідно позбутися голослівності й амбітності, індиферентності до народу, коли “фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутому народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею” (14; 406); необхідно виробити в собі здорову самокритику, високу освіченість і культурність.

І. Франко був свідомий того, що таке моральне переродження відбувається не одномоментно, що це праця поколінь, але до цього повинен докластися кожний, “Де в рух мас вносить кожна душа / Частку свого льоту” (8; 560), виробивши власну екзистенційну формулу: “самому стояти” (Стефаник), “своїм життям до себе дорівнятись” (Леся Українка), “самособоюнаповнення” (Стус). Зрештою, як каже сам І. Франко, “таких мужів потребує кожда нація і кожда історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода” (14; 409). І хоч ця незалежність на той час була “поза межами можливого” (15), І. Франка не лякала сізіфова праця, його не зламала доля пророка, не визнаного своїм народом, він як Мойсей вів свій народ до землі обітованої з почуття любові і обов’язку. Того “почуття собачого обов’язку” (11; 31), який став наріжним каменем його етичної онтології (у категоріях М. Бахтіна: “Людський вчинок є потенційним текстом”). І те, що праця його життя не була марною, що впливала на світоглядний, екзистенційний вибір майбутніх поколінь інтелігенції, засвідчує такий факт з життя Василя Стуса: “І якось я натрапив на Франка, його поему “Мойсей” [...] і після прочитання цієї поеми я забув свою геологорозвідку, а став літератором” (5; 349-350), який “завжди починав обстоювати національну гідність тоді, і може лише тоді, коли більше було нікому... Бо “коли не я — то хто?” (6; 73).

Однак І. Франко за свою любов до народу (Якби знав, як люблю я тебе! / Як люблю невимовно!) (8; 546), за його виховання як цілепокладання (Так, з низин тих, мрячних і лячних, / Я хотів їх підвести / Там, де сам став, до світлих висот, / І свободи і чести) (8; 553), одне слово, за своє народництво ставав предметом критики як колись, так і тепер, зокрема з боку модерністів. У своїй літературознавчій розвідці “Дискурс модернізму в українській літературі” Соломія Павличко пише: “Народництво висувало тезу спиратися на “своє”, автентичне, на противагу чужому, західному. Наскільки автентичним було автентичне? І Франко, і Єфремов зазнали впливу російського народництва. Франко свого часу (в 1870-х роках) переклав уривок роману Чернишевського “Что делать?”, потім (на зламі 70-х і 80-х) видав статті Писарева і Добролюбова, крім того, посилався з піететом на російських народників у своїх статтях “Найновіші напрямки в народознавстві”, “Чи вертатись нам назад до народу?” та ін. Єфремов зазнав впливу Михайловського, суперечка якого з Мережковським була характерною для російської культури зламу віків. Захоплюючись російським соціалізмом, який інтелектуально вигравав на фоні клерикального народовства, не кажучи вже про москвофільство, Франко та інші не помічали, як разом з ним трансплантували на український ґрунт характерну для російських соціалістів-народників ненависть до Заходу, їхні заклики спиратися на свою рідну “почву”, їхній містицизм (народ — носій вищої мудрості) і навіть схильність до месіанської екзальтованості (4; 71-72).

Або ще кілька рефлексій представника модерністського табору Віри Агеєвої, які вона висловила на шпальтах газети “День” з приводу літературного канону і творчості І. Франка — зокрема: “ці вірші (“Вічний революціонер” і “Не пора...” — уточнення наше) належать до гірших у доробку Франка. [...] Бо колізії смислу життя, колізії кохання, зради, самогубства, божевілля завжди цікавіші, ніж авторитарні заклики для чогось лупати скалу й комусь служити. Ідеологема служіння народу втратила актуальність. [...] Письменство не повинно навчати любити Батьківщину, армію, вождів, героїв тощо. [...] Література нікого не навчила розв’язувати суспільно-політичні проблеми. Вона може навчити лише одного — розуміти красу” (1).

Про те, що І. Франко стояв на цілком інших засадах народництва, аніж російські народники, яких він критикував за “аксаковський панрусизм” (12; 146), ми писали повище, а те, що його народництво намагаються жорстко протиставити модернізмові “з високими законами естетики”, то для І. Франка “ваші вічні закони естетики се, шануючи день святий і вас гречних, — старе сміття, котре супокійно догниває на смітнику історії і котре перегризають тільки деякі платні осли, літерати, що пишуть на лікті повісті та фейлетони до німецьких і французьких газет. У нас єдиний кодекс естетичний — життя. Що воно зв’яже, те й буде зв’язане, а що розв’яже, — те й буде розв’язане” (9; 13).

Зрештою, протиставлення народницького і модерністського дискурсу в культурі є малокопродуктивним, оскільки його апологети, самі того не зауважуючи, трансплантують віджилі інтелектуальні конструкції Заходу в сучасний український науково-культурний дискурс. Та й чи можна взагалі оновити культуру на базі нігілістичного заперечення її традицій? Не йдеться про те, що не слід по-новому осмислювати досвід попередніх поколінь, чи то в літературі, чи в історії, чи в культурі загалом, про те, що не слід запроваджувати нові методи

для їхньої інтерпретації, про те, що не слід змінювати ідеологій, однак, чи варто йти у фарватері непродуктивних парадигм, замість того, щоб напрацьовувати альтернативні, нові, власні, які б відповідали вимогам часу, які б враховували історичну тяглість, культурну спадкоємність і національну гідність. Як зазначає Дмитро Стус, “прихильність до традиції оголошується сучасними дослідниками реакційною, і це цілком відповідає дійсності, адже протистоїть ідеям європоцентричного уявлення прогресу. Проте, коли дивитися на це з точки зору антиглобалізму, то така донкіхотська народницька позиція хоча й видається малоперспективною, проте виглядає значно моральнішою щодо матері — біологічної, матері-вітчизни, матері-земли, зберігаючи, нехай і в законсервованому вигляді, можливість інакшости як іншого вибору й іншого способу буття людини. Проблема української літератури саме в тому й полягає, що наша земля, з її традиційним селянським, є однією з тих точок великої напруги, де архаїчна селянськість до останнього чіпляється за життя, зберігаючи потенційну можливість іншорозвитку, тобто — можливість іншого вибору для людини та суспільства. І в збереженні цього “духу землі” велика заслуга саме народницького дискурсу, в якому принцип ієрархічності та спадкоємності — “Котляревський був духовним батьком Шевченка, Шевченко — Франка” — законсервував напозір “малоперспективну” з погляду прогресу, але відповідного “духові землі” ідею інакшого як альтернативного процесу розвитку людства” (6; 48). Не йдеться про патетичне месіанство нації та її інтелігенції, а лише про конституювання цілісного національного організму та національної культури в історичному універсамі людства.

1. *Агеева В.* Інтелектуалка чи класна дама? // День. — 2003. — 4 квіт.
2. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст. — К., 1993.
3. *Лисяк-Рудницький І.* Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе. В 2 т. — К., 1994. — Т. 1. — С. 413-450.
4. *Павличко С.* Теорія літератури. — К., 2002.
5. *Стус В.* Твори: В 6 т., 9 кн. — Л., 1994—1999. — Т. 6. — Кн. 1. — С. 345-350.
6. *Стус Д.* Василь Стус: життя як творчість. — К., 2005.
7. *Українка Л.* “Не так ті вороги, як добрії люди” // Збір. творів: У 12 т. — К., 1978. — Т. 8. — С. 19-25.
8. *Франко І.* Мойсей // Твори: В 3 т. — К., 1991. — Т. 1. — С. 525-572.
9. *Франко І.* Література, її завдання і найважливіші ціхи // Збір. творів: У 50 т. — К., 1980. — Т. 26. — С. 5-14.
10. *Франко І.* Критичні письма о галицькій інтелігенції // Збір. творів: У 50 т. — К., 1980. — Т. 26. — С. 74-93.
11. *Франко І.* Дещо про самого себе // Збір. творів: У 50 т. — К., 1981. — Т. 31. — С. 28-32.
12. *Франко І.* Чи вертатись нам назад до народу? // Збір. творів: У 50 т. — К., 1986. — Т. 45. — С. 140-150.
13. *Франко І.* Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова // Збір. творів: У 50 т. — К., 1986. — Т. 45. — С. 423-438.

14. *Франко І.* Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі // Збір. творів: У 50 т. — К., 1986. — Т. 45. — С. 401-409.
15. *Франко І.* Поза межами можливого // Збір. творів: У 50 т. — К., 1986. — Т. 45. — С. 276-285.
16. *Франко І.* Наше теперішнє положення // Збір. творів: У 50 т. — К., 1985. — Т. 46. — Кн. 1. — С. 306-322.
17. *Франко І.* З кінцем року // Збір. творів: У 50 т. — К., 1985. — Т. 46. Кн. 2. — С. 96-108.

THE IMAGE OF INTELLIGENTSIA IN THE PUBLICISTICAL WORKS OF IVAN FRANKO

Olha Kvasnytsya

Lviv Ivan Franko National University,
Univertyetska Street 1/361, 79000 Lviv, Ukraine

Tel. office: (032) 296-47-75

E-mail: journft@franko.lviv.ua

The article attempts to analyze the image of Ukrainian intelligentsia, its aims and outlook's guidelines in the publicist works of Ivan Franko of the end of nineteenth — the beginning of twentieth century. In addition, the author tries to provide parallel with modernity.

Key words: intelligentsia, nation, identification, outlook's paradigm, populism, modernism, discourse.

Стаття надійшла до редколегії 06.07.2006